

महर्षि पतंजलि संस्कृत संस्थान भोपाल

प्रश्न बैंक

कक्षा—पूर्व मध्यमा प्रथम खण्ड (कक्षा—09)

2023

विषय—दर्शनाम्

विषय कोड—0915

महर्षि पतंजलि संस्कृत संस्थान भोपाल

कक्षा—पूर्वमध्यमा प्रथम खण्ड(9वी) 2023 (प्रश्नावली)

विषय—दर्शनम् कोड—915

(तर्कभाषा—आदितःप्रत्यक्षान्त एवं श्रीमद्भगवद्गीता—आदितः तृतीयाध्यायं यावत्)

समयः त्रयम घण्टा

पूर्णांकः100

निर्देशः— सर्वे प्रश्नाः समाधेयाः

इकाई—1

1. केषांचित् पंचदशप्रश्नानां उचित विकल्पं निर्धारयत्— अंक—15
- (i) न्याय दर्शनस्य कः प्रधानाचार्यः
अ. गौतमः ब. कणादः स. कपिलः द. वेदव्यासः
तर्कभाषा रचयिता कः।
- (ii) अ. केशवमिश्रः ब.अन्नभट्ट स. ईश्वरकृष्णः द. सदानन्दः
न्यायदर्शनमस्ति—
- (iii) अ. आस्तिकः ब. नास्तिकः स. पाश्चात्यः द. अधार्मिकः
न्यायदर्शने कति पदार्थाः
- (iv) अ. षोडशः ब. पंचदशः स. चतुर्थः द. एकादशः
नव्यन्यास्य प्रकरण ग्रन्थ अस्ति—
- (v) अ. तर्कभाषा ब. चार्वाकः स. मीमांसा द. सांख्यकारिका
न्यायदर्शनस्य प्रमाणाः सन्ति—
- (vi) अ. चतुः ब. षष्ठः स. एकादशः द. द्वादशः
न्यायसूत्रस्य प्रणेता कः
- (vii) अ. गौतमः ब. केशवमिश्रः स. सदानन्दः द. श्रीधरः
'तर्कभाषा' ग्रन्थः अस्ति—
- (viii) अ. दार्शनिकः ब. सामाजिकः स. सांस्कृतिकः द. नास्तिकः
न्यायसूत्रे कति अध्याय—
- (ix) अ. 5 ब. 4 स. 2 द. 3
न्यायदर्शनस्य प्रवेशद्वारः
- (x) अ. तर्कभाषा ब. सांख्यकारिका स. वेदान्तसारः द. मीमांसा
गोपीनाथ उज्ज्वला टीकाधारः ग्रन्थनामः
- (xi) अ. तर्कभाषा ब. न्यायसूत्र स. तत्त्वचिन्तामणि द. तर्कसंग्रहः
रामलिंगकृत 'न्यायसंग्रह' टीकाधारः ग्रन्थ नाम—
- (xii) अ. तर्कभाषा ब. योगदर्शनम् स. जैनदर्शनम् द. मीमांसादर्शनम्
माधवदेवकृत 'सारमंजरी' टीकाधारः ग्रन्थनामः—
- (xiii) अ. तर्कभाषा ब. न्यायसारः स. तर्कसंग्रहः द. न्यायसूत्र
भारकर भट्टकृत परभाषा दर्पणः टीकाधारः ग्रन्थनामः—
- (xiv)

- अ. तर्कभाषा   ब. बोधमंजरी   स. तार्किक रक्षा   द. प्रकरणग्रन्थः
 बालचन्द्रकृत तर्कभाषा प्रकाशिका टीकाधारः ग्रन्थनामः—
 अ. तर्कभाषा   ब. न्यायदर्शनम्   स. तर्कसंग्रहः,   द. तर्कमंजरी
 नागेशभट्टकृत 'युक्ति मुक्तावली' टीकाधारः ग्रन्थनामः—
 अ. तर्कभाषा   ब. न्यायसूत्रम्   स. तर्कसंग्रहः   द. न्यायसागर
 गणेशदीक्षितकृत 'तत्त्वप्रबोधिनी' टीकाधारः ग्रन्थनामः—
 अ. तर्कभाषा   ब. तर्कसंग्रहः   स. तर्कदीपः   द. न्यायसंग्रह
 विश्वकर्माकृत 'न्यायप्रदीपः' टीकाधारः ग्रन्थनामः—
 अ. तर्कभाषा   ब. तर्कसंग्रहः   स. तर्कबोधः   द. तर्कसार
 तर्कभाषाकारः केशवमिश्रः जन्मस्थाननामः—
 अ. मिथिला   ब. वाराणसी   स. मथुरा   द. अयोध्या
 न्यायशास्त्रस्य प्रवृत्तिः कृति प्रकारः—
 अ. 3   ब. 4   स. 2   द. 5

इकाई—2

2. केषाञ्चित् दशः प्रश्नानाम् उचित विकल्पं निर्धारयत—

10

- (i) श्रीमद्भगवद्गीता कति अध्यायाः सन्ति—
 अ. अष्टादशः   ब. एकादशः   स. षोडशः   द. द्वादशः
 श्रीमद्भगवद्गीता केन ग्रन्थेन वर्णितः—
 अ. महाभारतः   ब. रामायणः   स. विष्णुपुराण   द. नारदपुराण
 सर्वापनिषद् कः ग्रन्थः
 अ. श्रीमद्भगवद्गीता   ब. सांख्यकारिकः   स. उत्तरमीमांसा   द. योगदर्शनम्
 श्रीमद्भगवद्गीता केन मुखेन विनिःसृता—
 अ. पद्म—नाभस्य   ब. भीष्मसस्य   स. धृतराष्ट्रस्य   द. युधिष्ठिरस्य
 श्रीमद्भगवद्गीतायाः प्रथमाध्याये कति श्लोकाः सन्ति।
 अ. 47   ब. 50   स. 40   द. 42
 श्रीमद्भगवद्गीतायाः द्वितीयाध्याये कति श्लोकाः सन्ति—
 अ. 72   ब. 42   स. 78   द. 40
 श्रीमद्भगवद्गीतायाः तृतीयाध्याये कति श्लोकाः सन्ति—
 अ. 43   ब. 44   स. 45   द. 46
 श्रीमद्भगवद्गीतायाः प्रथमाध्याये कति उवाचाः सन्ति—
 अ. 6   ब. 5   स. 4   द. 7
 श्रीमद्भगवद्गीतायाः द्वितीयाध्याये कपि उवाचाः सन्ति—
 अ. 7   ब. 6   स. 5   द. 4
 श्रीमद्भगवद्गीतायाः तृतीयाध्याये कति उवाचाः सन्ति—
 अ. 4   ब. 5   स. 3   द. 6
 श्रीमद्भगवद्गीतायाः प्रधान छन्दः अस्ति—
 अ. अनुष्टुप्   ब. उपजातिः   स. आर्या   द. वसन्ततिलकः

- (xii) श्रीमद्भगवद्गीतायाः प्रथमाध्यायः नामास्ति—
 अ. अर्जुनविषाद योगः ब. कर्मयोगः स. सांख्ययोगः द. विभूतियोग
- (xiii) श्रीमद्भगवद्गीतायाः द्वितीयोऽध्यायः नामास्ति—
 अ. सांख्ययोगः ब. कर्मयोगः स. विभूतियोगः द. अर्जुनविषादयोग
- (xiv) श्रीमद्भगवद्गीतायाः तृतीयोऽध्यायः नामास्ति—
 अ. कर्मयोगः ब. अर्जुनविषादयोग स. ज्ञानविज्ञानयोग द. सांख्ययोग
- (xv) सुभद्रापुत्रस्य किं नामः—
 अ. अभिमन्युः ब. कुन्तिभोजः स. पुरुजित् द. कारिश्राजः
- (xvi) सोमदत्तस्य पुत्रस्य किं नाम—
 अ. भूरिश्रवा ब. विकर्णः स. युधामन्युः द. कृपाचार्यः
- (xvii) गुडाकेशः कस्य नामः अस्ति—
 अ. अर्जुनः ब. भीष्मः स. द्रोणः द. अश्वथामा
- (xviii) पार्थः कस्य नामः अस्ति—
 अ. अर्जुनः ब. द्रोणः स. भीष्मः द. संजयः
- (xix) गाण्डीव कः—
 अ. धनुषः ब. गदा स. खड्ग द. तूणीरं
- (xx) 'धार्तराष्ट्राः कः आशयः—
 अ. कौरवाः ब. पाण्डवाः स. आतताचिनः द. दुष्टजनाः

इकार्—3

3. केषांचित् पंच तद्युप्रश्नानामुच्यते उत्तरं देयम् (शब्दसीमा—20)

15

- (i) तर्कभाषा मूलग्रन्थ परिचयः देयम् ।
- (ii) न्यायसूत्रस्य परिचयः देयम् ।
- (iii) केशवमिश्रः परिचयः देयम् ।
- (iv) नव्यन्यायः कः ।
- (v) तर्कभाषायाः कः भाषा शैली ?
- (vi) तर्कभाषायाः प्रमुखटीकाकाराः नामोल्लेखं कुरु ?
- (vii) तर्कभाषायाः उपोद्घातः कः आशयः ?
- (viii) न्यायशास्त्रस्य प्रवृत्तिः कति प्रकारः? समीक्षा कार्या ।
- (ix) प्रमाणः कः ?
- (x) प्रमेय कः ?
- (xi) संशयः कः ?
- (xii) प्रयोजनं किम् ?
- (xiii) दृष्टान्तं किम् ?
- (xiv) सिद्धान्तः कः ?
- (xv) अवयवः कः ?
- (xvi) तर्क स्वरूपं कः ?
- (xvii) निर्णयं पारिभाषिक स्वरूपं कः ?
- (xviii) पाद लक्षणं देयम् ?

- (xix) जल्प लक्षणं देयम् ।
 (xx) वितण्डः पारिभाषिक स्वरूपः कः ?
 (xxi) हेत्वाभासः पारिभाषिक स्वरूपः कः ?
 (xxii) छलः आशयः कः ?
 (xxiii) जातिः आशयः कः ?
 (xxiv) निग्रह स्थान तर्कभाषानुसारेण विचारणीयम् ।
 (xxv) ज्ञातविषयं कः स्वरूपम् ?
 (xxvi) अनुभवो नाम कः ?
 (xxvii) ज्ञानं किम् ?
 (xxviii) का प्रमाः ?
 (xxix) अनन्यथा सिद्धः कः आशयः ?
 (xxx) कति प्रमाणानि ?

इकाई-4

4. केषांचित् पंच प्रश्नानामुचितं लघूत्तरदेयं (शब्द सीमा-20) 10
- (i) श्रीमद्भगवद् गीतायां 'घृतराष्ट्र उवाच' कः आशयः ?
 (ii) पाण्डु पुत्राणां महती चमून् समीक्षा कार्या ?
 (iii) कौरवपक्ष सेनायां प्रधान सेनापति' नामोल्लेखं कुरु ?
 (iv) 'युद्धविशारदाः' कः आशयः ।
 (v) 'भीष्माभिरक्षितम्' स्पष्टीकरणं देयम् ।
 (vi) 'भीमाभिरक्षितम्' समीक्षा कार्या ।
 (vii) श्वेतैर्हथैर्युक्ते महतिर्यन्द्ने माधवः स्थितौशंखघोषं कृतवान् । समीक्षा कार्या ।
 (viii) 'शंखान्दधुः पृथक्-पृथक्' इति कथनं स्पष्टं कुरु ?
 (ix) 'न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजन माहव' इति अर्जुनं कथनं समीक्षा कार्या ।
 (x) अर्जुन द्वारा प्रस्तुत सम्बन्धिनः नामोल्लेखं कुरु ?
 (xi) 'नानुशोचन्ति पण्डिताः इति व्याख्या कार्या ?
 (xii) का तितिक्षा ?
 (xiii) सदसद् विवेक तत्त्वदर्शिभिः इति कः आशयः ?
 (xiv) 'न हन्यते हन्यमाने शरीरे' इति कः आशयः ?
 (xv) 'नवानि देही' इति कथनं विशदीकृतः ?
 (xvi) 'आत्माशाश्वतरस्ति' व्याख्या कार्या ?
 (xvii) जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च' इति कथनं समीक्षा कार्या ।
 (xviii) 'व्यक्ताव्यक्तः' कः आशयः ?
 (xix) 'क्षत्रियस्य धर्मयुवतयुद्धः' विवेचनीयम् ?
 (xx) 'उत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः' इति कथनं विवेचनीयम् ।
- इकाई-5 (दीर्घ उत्तरीय प्रश्नाः तर्कभाषा)
5. केषांचित् त्रयाणां प्रश्नानामुचित उत्तरं देयम् (शब्द सीमा-50) 15
- (i) प्रमाणादि षोडश पदार्थानां व्याख्या कार्या ?
 (ii) तत्त्वज्ञानात् मोक्षप्राप्तिरिति सिद्धम् ?

- (iii) त्रिविधा चारुशशास्त्रस्य प्रवृत्तिरुददेशो लक्षणं परीक्षा चेति' समीक्षा ।
 प्रमाण लक्षण किम् ?
 (iv) प्रमालक्षणं किम् , ?
 (v) कारणलक्षणं सोदाहरणं समीक्षा कार्या ?
 (vi) कारणं त्रिविधं सोदाहरणं व्याख्या कार्या ?
 (vii) अयुतसिद्ध लक्षणं कः ?
 (viii) ' न गुणगुणिनोः समानकालीनं जन्म इत्युक्तिः विवेचनीयम् ।
 (ix) समवायिकारणं किं लक्षणम् ?
 (x) असमवायिकारणं किं लक्षणम् ?
 (xi) निमित्तकारणं किं लक्षणम् ?
 (xii) 'प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणाणि' इति कथनं व्याख्या कार्या ।
 (xiii) किं प्रत्यक्षम् ?
 (xiv) कदा इन्द्रिय करणम् ?
 (xv) निर्विकल्प्य ज्ञानं समीक्षा कार्या ?
 (xvi) इन्द्रियार्थसन्निकर्ष सविकल्पक ज्ञानस्य करणं कदा ?
 (xvii) 'तदेवं व्याख्यातं प्रत्यक्षं' इत्युक्तिः समीक्षा कार्या ?
 (xviii) इकाई-6 (दीर्घ उत्तरीय प्रश्नाः श्रीमद्भगवद्गीता)

6. केषांचित् द्वौ प्रश्नौ उत्तरं देयम् (शब्द सीमा-50)

10

- (i) पाण्डुपुत्राणां महती सेनायां प्रधान शूखाननामोल्लेख कुरु ?
 (ii) 'सेनाशाखध्वनिः कथनं व्याख्या कार्या ।
 (iii) अर्जुन द्वारा सेनानिरीक्षणस्य कः प्रसंग ?
 (iv) 'मोहव्याप्तार्जुनः' टिप्पणी लेख्यः ?
 (v) सांख्ययोगस्य कः विषयः ?
 (vi) कर्मयोगस्य कः विषयः ?
 (vii) स्थिरबुद्धिः कः लक्षणम् ?
 (viii) 'ब्राह्मी स्थितिः' व्याख्या कार्या ?
 (ix) 'ज्ञानयोगेन सांख्यानं कर्मयोगेन योगिनाम्' इति कथनं समीक्षा कार्या ।
 (x) 'मुक्तसंगः समावर' इति व्याख्या कार्या ?
 (xi) 'यद्यावसति श्रेष्ठः तत्तदेवतरो जनः इति व्याख्यात् ?
 (xii) स्वधर्मं निधनं श्रेयः' 'श्रेयान्स्वधर्मो' समीक्षा कार्या ?
 इकाई-7 (अति लघुत्तरीय प्रश्नाः)

7.(अ) केषांचित् अष्टप्रश्नानाम् सत्य / असत्य कथनं निरूप्यत्-

8

- (i) प्रमाकरणं प्रमाणात् ।
 (ii) ज्ञातविषयं ज्ञानं स्मृति ।
 (iii) साधकतमं करणम् ।
 (iv) तन्तुवेमादिकं घटस्य कारणम् ।
 (v) तन्तुवेमादिकं पटस्य कारणम् ।

- (vi) दोषाश्रयो हि द्रव्यलक्षणम् ।
 श्रीमद् भगवद्गीतायां प्रथमोऽध्यायः नाम विषादयोगः ।
 (vii) गीतायां द्वितीयोऽध्यायः नाम सांख्ययोगः ।
 (viii) गीतायां तृतीयोऽध्यायः नाम कर्मयोगः ।
 (ix) धृतराष्ट्र संजय संवाद एव गीतास्ति ।
 (x)

(आ) रिक्तस्थानं पूर्तिं कुरुत— (भात्र सप्त प्रश्नाः)

7

- (i) लक्षणन्त्व साधारण धर्मः..... । (वचनम्)
 (ii) तन्तुवेमादिकं..... कारणम् । (पटस्य)
 (iii) द्विविधः सम्बन्धः..... । (संयोगः)
 (iv) ..... त्रिविधम् । (कारण)
 (v) तन्तुरूपं पटरूपस्य असमवायि..... । (कारण)
 (vi) तानि च प्रमाणानि..... । (चत्कारि)
 (vii) सेनयोरुभयोर्मध्ये..... रथापय मैऽच्युत । (स्थ)
 (viii) अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो..... । (युधिष्ठिरः)
 (ix) ..... दृश्यन्ते हन्यमाने शरीरे । (न)
 (x) काम एष क्रोधः..... रजोगुणसमुद्र भवः । (एष)

(इ) एकोशब्दमुत्तरम् देयम्—

10

- (i) निः श्रेयसप्राप्तिः । (तत्त्वज्ञानेन)
 (ii) उद्देश्य लक्षणं परीक्षा नः (न्यायदर्शन प्रवृत्तिः)
 (iii) अयुतासिद्धयोः समबन्धः कः (समवायः)
 (iv) तन्तुसमवेतः कः । (पटः)
 (v) किं साक्षात्कारि प्रमाकरणं (प्रत्यक्ष)
 (vi) बालमूकादि विज्ञान सदृशं कः (निर्विकल्प)
 (vii) कः उच्यते इन्द्रियार्थनिमूढात्मा । (मिथ्याचारः)
 (viii) कः शान्तिमधि गच्छति ? (निर्ममो निरहंकारः)
 (ix) कः नैनं छिदन्ति शास्त्राणि । (आत्मा)
 (x) लुप्तपिण्डोदकक्रियाः हेतु कः (वर्णशंकरकारकैः)